

Žodžių vėjas apie vilkus...

*Rolandas Petkevičius,
etnologas*

Šis straipsnis gimė kaip atsakas į laikraštyje “Žalioji pasaulis” vykusią diskusiją apie vilkus, jų apsaugą ir minėto leidinio redaktoriaus pavaduotojo Zenono Butkevičiaus pasisakymus (Butkevičius Z., “Kur tas striukis beuodegis?”, “Žalioji Pasaulis”, 2004 03 25, Nr. 12). Kuomet spauda visiškai neatsakingai rašo žmones klaidinančius dalykus, nepavyko susitvarkyti skaitant tokius “erudito” žodžius: “*Tačiau tas “mūsų kultūros brangakmenis” [turimas omeny vilkas. aut.] nuo neatmenamų laikų buvo mirtinas mūsų priešas, kurio persekiojimas buvo visokeriopai skatinamas. Tai - faktas*”. Jokiū būdu nesiruošiu užsipulti žmogaus tokia pat, niekuo nepagrįsta demagogija. Tiesiog būdamas niekinamos ir tildomos etninės kultūros tiesos pusėje, privalau papasakoti skaitytojams, *kuo iš tikrųjų, nuo neatmenamų laikų, baltų kultūrai buvo vilkas.*

LABIAUSIAI GERBTAS

Remiuosi pasaulinio garso kultūrologų darbais, surinkta mitologine, tautosakine ir liaudies tikėjimų medžiaga. Pradėti norėčiau žymiausio lietuvių mitologijos specialisto Norberto Vėliaus žodžiais. Kalbėdamas apie vilktakių reiškinį, pateikdamas gausius pavyzdžius, jis konstatuoja: “Kaip jau minėjome, visose pasaulio šalyse tikėta, kad žmogus pasiverčia arba yra paverčiamas *labiausiai toje šalyje gerbiamu žvėrim*. Vakariniams indoeuropiečiams toks žvėris yra vilkas.” Pirmasis mūsų žmonių istorinis paminėjimas yra tiesiogiai susijęs su vilkais, ir būtent – *pasivertimu* jais. Herodotas V a. pr. m. e. kalbėdamas apie neurų gentį (mokslininkai jau sutaria, kad tai - senovės baltų gentis), mini, kad šie visi yra burtininkai ir kiekvienais metais kelioms dienoms pasiverčia vilkais. To patvirtinimas – iki XIX a. Latvijoje išlikę tikėjimai, kad vilkais verčiamasi tam tikrą dieną metuose (per kalendorines šventes). Lyviai versdavosi vilkais dvi dienas iš eilės, kartą per metus. Lietuvoje verčiamasi per tam tikrą Mėnulio fazę, pačiam panorėjus, “kai užaina aitra”.

Vilkatais buvo vadinami burtininkai

Iki šių dienų vilko kaukė svarbi kalendorinių švenčių eisenose ir apeigose (latvių Kalėdų - “miežvilčiai”, lietuvių - Užgavėnių persirengėliai), pagrįstose šventais genties tikėjimais. Vilkas sietas su augalų vegetacijos galiomis: Jurgis, Juris [Jorė. aut.] “*nešdamas žemei žalią žolelę, atjoja raitas ant vilko*”. Stebuklinėse lietuvių pasakose vilkas *padeda* herojui, pasižyminčiam *burtininko*, gydytojo-šamano, savybėmis. “(...) herojaus “pamislėjimas ant vilko” eina toliau, iššaukdamas jo *metamorfozę į vilką*. (...) Vilkotakai ar vilkotrasos – tai ypatingi žmonės, kuriems karts nuo karto užaina “ūpas” arba “aitra” “bėgti vilku”, t.y., iš kultūrinio gyvenimo perėjus į laukinį, pasiversti į Žvėrūnos kurtą”, - tvirtina A. J. Greimas. “Į vilktakių ryšį su burtininkavimu per mažai dėmesio kreipė daugelis mokslininkų, aiškinusių šių tikėjimų kilmę, - teigė N. Vėlius. Juk, viso pasaulio tautų (ir lietuvių) tikėjimų duomenimis, pasiversti ir kitus paversti žvėrimis sugeba burtininkas. Tokie tikėjimai - šamanistinės kultūros atgarsiai Europoje. Mūsų krašte (ilgametės jo izoliacijos dėka) šie tikėjimai galėjo išlikti ilgiausiai. Senosios religijos tyrinėtojai sutaria, kad burtininkai, raganos ir *vilkatai* buvę žynių, burtininkų vardai. Etnografas Balys Buračas mini, kad vilkolakius net esą buvo *uždrausta šaudyti*. Panašūs papročiai ir tikėjimai kyla iš pirmaprados religijos - *animizmo*, atspindi jos apeigas ir papročius. Vienas ryškiausių animizmo bruožų – totemizmas - *tai visos genties kildinimas iš kokio nors žvėries*.”

Vilniaus įkūrimo legenda labiau panaši į tikrovę

Etnologas Libertas Klimka “Šiaurės Atėnuose” kalba apie tai, kad “vilkas – lietuvių genties, Vilniaus miestą įkūrusios, Lietuvos valstybę sukūrusios, totemas, t.y. – **protėvis**. Kitados Vilniaus apylinkėse gyvenusi lietuvių gentis vilką bus pasirinkusi savo mitiniu pranokėju ir globėju. Lietuvoje net dviejų geografiškai artimų miestų – Vilniaus ir Ukmergės [Vilkamergės. *aut.*] – įkūrimas siejamas su vilkais. Apie Vilnių išties daug vietovardžių, kilusių iš vilko vardo”. Šias mintis pagrindžia garsus rusų akademikas V. Toporovas. Kalbėdamas apie Vilniaus įkūrimo legendą jis pabrėžia, kad “galimos ir visai tikėtinos asociacijos su Kapitolijaus vilke *toli gražu* neišaiškina “vilko” ir Vilniaus temos, nors XVI-XVII a. metraštininkams, ypač Strijkovskiui, romėniškos analogijos, žinoma, buvo pagrindinės. Mat *vilko motyvas glaudžiai susijęs su pačiu Vilniumi ir jo apylinkėmis*. Ypač reikia atkreipti dėmesį į tai, kad nors toponimai ir hidronimai su šaknimi vilk- paplitę visoje Lietuvoje, bet būtent *rytinė* jos dalis išsiskiria pavyzdžių gausa. Nebūtų labai sunku pateikti ir kai kurių kitų argumentų, kad vilko motyvas legendoje apie Vilniaus įkūrimą - *ne skolinys*”.

Vilkas dalyvauja pasaulio sukūrimo, sunaikinimo ir atsinaujinimo rate

Neabejotina yra tai, kad iš visų žvėrių liaudies tradicija daugiausiai mini vilką, kad šaknis vilk- yra *vienas labiausiai paplitusių sandų visame baltų vardyne*, kad vilkas yra svarbus tiek pasaulio sukūrimo, tiek jo sunaikinimo saktmėse (kaimynų skandinavų Saulę prarysiantis vilkas Fenris, baltų “*vilkas aplink Saulę sukasi, praryti nori*” ir t.t.); jis dalyvauja pasaulio *sukūrimo, sunaikinimo ir atsinaujinimo rate*. Vilkas svarbus ir liaudies medicinoje (jau minėti vilko taukai, paminėtinas vilko plaukas, dantys), nemaža vaistinių augalų yra pavadinti jo vardu. Taigi *neabejotina yra tai*, kad vilkas liaudies tradicijoje visapusiškai „populiariausias”, o tai reiškia – *labiausiai lietuvių gerbtas žvėris*.

VILKAS - PROTĖVIS

Vilko kaip protėvio statusas suteikia jam dar didesnę kultūrinę vertę ir reikšmę. Vilkas su protėviais siejamas daugelyje Eurazijos ir Šiaurės Amerikos kultūrų, nėra išimtis ir mūsų. Mokslininkai yra surinkę daug medžiagos, rodančios neabejotiną vilko kultą tiek senosiose religijose, tiek šių dienų indoeuropiečių tikėjimuose. Vilko kulto liekanų galima aptikti ir *šių dienų* lietuvių ir latvių etnografinėje medžiagoje. Vilkas yra kviečiamas prie Kūčių stalo, kad vasarą gyvulių neišpjautų: „Vilke, vilke, ateik žirnių valgyt, jei neateisi, tai ir nesirodyk visai!” – tokia formulė senų papročių pilkis kviečiamas į Kūčių vakariene”. Svarbiausia yra tai, kad šiuo atveju vilkas kviečiamas prie stalo *drauge su vėlėmis*, protėviais, *vadinas ir priylgsta jiems!* Taigi, teigti, kad vilkas yra mūsų priešas, būtų tas pats, kas kalbėti taip apie savo protėvius, *tėvus*.

Pagerbiami ne tik vilkai, bet ir šunys

Kaip matome, yra akivaizdžių įrodymų, kad toks požiūris buvo gyvas iki visai nesenų laikų, net krikščionybės nesugebėtas sunaikinti. Mitologijoje *vilko ir šuns* vaizdiniai dažnai neatskiriamai persipina (pvz. minėti „šv. Jurgio šunys”), eina greta, papildo vienas kitą. Tokie panašumai geriausiai matomi kalendorinių švenčių papročiuose. Vilkas minimas ne tik Kūčių, Kalėdų, Naujų metų, Jurginių, Joninių šventėse, bet ir dar vienoje – Vėlinių. „Žemaičiai [cituojamas XVII a. šaltinis. *aut.*] kažkokią šventę (ar tik ne Vėlines?) siejo su senąja *šunims skirta* švente. Kad ši šventė buvo švenčiama rudenį, apie Vėlines, tarsi rodo aplinkraštyje paminėti Visų šventųjų atleidai ir šunų garbinimo vadinimas *atminimais*. Kaip žinome, Vėlinių metas daugmaž sutapo su Visų šventųjų švente, o atminimais yra *vadamos mirusiesiems skirtos* šventės. Rudenį latviai kaip tik švėsdavo *vilkams skirtas* šventes ir aukojo jiems aukas”, - pastebi N. Vėlius. Šuo, kaip žinia – mirusių palydovas, *sargas*. Mūsų žmonių tikėjimuose, išskirti vilką ir šunį yra itin sunku, ir todėl vilkas dar

labiau priartėja prie protėvių, mirusiųjų pasaulio. Jėzuitai savo XVII a. ataskaitose mini, kad latviai ir žemaičiai pagalbos kreipiasi į vėles, kurių vienas jie mano pavirtus *vilkais*, meškomis, kitas – dievais.

Šventasis Jurgis, jojantis ant vilko

P. Einhornas (1636 m.) vilką vadina net *Miško dievu* (Meschadews). „Krikščionybės įtakoje vilkus imta vadinti *Dievo* arba *švento Jurgio šunimis*, imta tikėti, kad jie pjauna tik tuos gyvulius ir žmones, kuriuos jiems paskiria šventas Jurgis. Tai atsispindi lietuvių ir latvių sakmėse” (Vėlius). Laikotarpyje, kuris prasideda trečią dieną po Mykolinių (rugsėjo 29) ir trunka keturias savaites, vilkas galėjęs būti tik panorėjęs gyvulį, niekas jam nedraudė – „*šias keturias savaites vilkui buvo leista griebti ir suėsti bet kurį gyvulį*, užtat visu kitu metų laiku tiktai tą gyvulį buvo leista būti, kuris *paskirtas.. (...)*”. Tuo tarpu visu kitu metų laiku vilkui ant nugaros sėdįs raitelis, užmovęs vilkui ant galvos kamanas bei jį pažabojęs ir jojąs kiekvienam nepaskirtam gyvuliui pro šalį. Per Jurgines šventas Jurgis vilku joja per ganyklas ir leidžia jam pagriebti tik tuos gyvulius, kuriuos Jurgis nori”,- baltų tikėjimus apibendrina žymus latvių mokslininkas P. Šmitas.

Vilkas – girios bandos piemuo

Kad geriau suprastume vilko kaip protėvio vaidmenį, būtina pasinerti į sakmių pasaulį ir pasistengti suvokti jų prasmes. Privalau trumpai užsiminti apie vieną baltų sakmę. Senais laikais vilkas nebuvęs toks plėšrūnas kaip dabar, bet žmogus pats jį supykdęs. „*Vilkas tarnavęs už piemenį, ir jam [už tai] reikėję kas rytą šiltą bandelę iškepti. Bet viena šeimininkė per didelį tingėjimą bandelės nedavė, o įkaitino akmenį ir karštą metė vilkui į nasrus. Vilkas nuėjęs pas Dievą skųstis ir maldauti, kaipgi jis dabar duoną užsidirbs. Dievas pasakęs, kad eitų sau ir gyventų, ir ką panorės, tą tegu ēda. (...)*” (Šmitas). Panašią sakmę turi ir lietuviai. Kokia gili išvalga glūdi šiuose tikėjimuose! Juk vilkas kadaise iš tikro buvo girios “bandos” piemuo, prižiūrėjo ją, laikė ją sveiką ir tuo pačiu – teikė žmogui pastovų pragyvenimo šaltinį, *dalinosi maistu*. Tokios sakmės - tai pagarbos vilkui ženklas. Tarsi atmindamas tai žmogus jautė vilkui dėkingumą ir dalinosi su juo maistu.

Aukojimas vilkui

“*Vienas vyriškis, Joninių rytą eidamas iš naktigonės namo, sutiko priešais ateinant vilką, besivedant gyvą ožką. Jis paprašė: “Vyruči, duok ožką, dalinkimės perpus!” Vilkas paleido ožką ir pats nukūrė miškan. Vyriškis pasigavo ožką, parsivedė namo ir laikė ją ne vienerius metus. Kasmēt ožka atsivesdavo po porą ožiukų. Bet po Joninių vis ateina vilkas ir vieną ožiuką nusineša. Vieną kartą vyriškis ėmė ir papjovė Joninių vakarui abu ožiukus. Bet tada netrukus po Joninių vilkas nusinešė ir pačią motiną, didžiąją ožką”* (Šmitas). B.Buračas mini, kad lietuviai seniau, “stabmeldystės laikais”, Kalėdų ar Naujųjų metų naktį vesdavo vieškelio kryžkelėn *vilkų vaišėms seną ožką*. Lietuvių sakmės apie vilkų piemenį, perkantį iš keliauninko karvę savo vilkams pašerti, apie pažadėto geriausio gyvulio atidavimą vilkams ir panašios į jas byloja apie tą patį. Tokia pat tradicija P. Einhorno paliudyta ir Latvijoje (*sacrificium lupinum*).

Vilkas – sveikos šeimos sargybinis

Įdomų *vilko* ryšį su protėviais, jų socialine santvarka, atranda A. J. Greimas: „pažymėtina, kad lietuvių mitologijoje vilkas yra arba pats *meilužis* – *gundytojas*, įkalbinąs seserį atsisakyti nuo incestinio [kraujomaišos. *aut.*] gyvenimo su broliu, arba *pagalbininkas* herojaus, išvykusio ieškoti “panos” arba “karalaitės” svetimoje šalyje ar kitoje karalystėje. Jis pasireiškia kaip endogamijos priešas ir *naujos šeimos struktūros, pagrįstos egzogaminiais santykiais ir sutartimi nustatomomis vedybomis, įsteigėjas*”. Koks gilus, visapusiškai pagrįstas, į neatmenamus laikus besidriekiąs buvo

mūsų protėvių (o juk XIX a. - tai dar *mūsų pačių* prosenelių ir proprosenelių laikmetis) ir vilko ryšys! Juk iš esmės tai tas pats reiškinys – pagarba protėviams ir drauge jų “piemeniui”, jų globėjui ir jų pačių protėviui – *vilkui*.

Geras ženklas sutikti vilką

Kad protėvis (jei yra deramai gerbiamas) negali lemti pikta, rodo ir vilką girioje sutikus tariami žodžiai ir atliekami veiksmai. Vilkas nieko nedaras, jei sutikęs jį pasakai: “*Tu eik savo keliu, o aš eisiu savo keliu*”, “*Brolī, pusė kelio mano, pusė tavo*” ir pan. Sutiktą vilką latviai dažniausiai vadindavę vyru, **broliu**, kūmu. Ir lietuviai, ir latviai tikėję, kad pasiseksią, jeigu vilkas perbėgs kelią, o jei mergina sapnuoja vilką - atvyksią piršliai. Net į pamaldas Marijos garbei, rartus einant, buvo geras ženklas sutikti vilką. “*Geras ženklas sutikti vilką...*” Ar galėtų praktiškoje ir drauge itin dvasingoje mūsų protėvių sieloje gimti toks tikėjimas, jei vilkas būtų *priešas*? Tuomet jis turėtų skambėti “*geras ženklas sutikti priešą...*”.

VILKAS - PRIEŠAS?

Žinoma, nedera pamiršti Eurazijoje [pabrėžiu – *tik Eurazijoje*, aut.] išsisknijusio įvaizdžio: žmogaus, padariusio sunkų nusikaltimą (nužudžiusio žmogų, pagrobęs moterį), už tai išvaryto iš savo bendruomenės ir pavirtusio vilku, ar tiesiog vadinamo Vilku. Tai gali būti susiję su ypatingu vilko, kaip karo dievo (ar jo atributo), vaidmeniu indoeuropiečių mitologijoje. Vilkas, kaip karo dievas, pasirodo būtent šių tautų mituose (romėnų - Marsas, skandinavų - Odinas ir kt.). O karo esmė ir yra sunkiausi nusikaltimai – žudynės, prievartavimai ir plėšimai. Tačiau tokie tikėjimai baltų kraštuose nėra gausūs ar, juolab, vyraujantys; „tamsioji“ vilko pusė, beje, pasireiškia *vien tik* žmonių bendruomenėje, socialinėje sferoje, “demonizavus” vilkatus, naudojant jų vardą, tačiau nebesuprantant mitinės jo prasmės. *Vilkas reiškiasi nelabuoju tik per žmogų*.

Vilko-priešo įvaizdį sukūrė krikščionybė

Tačiau kaip atsirado šis, dvejopas, požiūris, rodosi, vienalytėje ramios, taikios dvasios žemdirbių kultūroje? Atsiveria gausybė išvalgų, iš kurių sunku išrinkti teisingą ar bent jau lengvai pagrindžiamą. Matyt visų tikriausia būtų ta, *kad šiandieninė vilko, kaip priešas, samprata, mūsų krašte ėmė plisti tik drauge su krikščionybe, jos skatintu visišku nesiskaitymu su gamta, bei jos Vakarų Europoje suformuotu požiūriu į vilką*. Prie to prisidėjo ir plintantys “krikščionizuotos” Vakarų Europos papročiai, gyvenimo būdas. Keiksmi, kuriuose paminimas vilko vardas, pvz., “*Kad tave kur vilkas [griebtu]*”, manytina, atsiradę jau dėl krikščionybės įtakos.

Tradicijų paieška sovietinių premijų laike

Keista, kaip tokioje rimtoje, *vilkui gyvybiškai svarbioje* diskusijoje, dalyvauja tokie neatsakingi, toliau savo interesų nematantys pašnekovai. Pasisakymai, neva vilkas yra lietuvių niekinamas ir jiems priešiškas žvėris, rodo menką kultūrinį išsilavinimą ir etninę savivoką. Susidaro įspūdis, kad straipsnio “Kur tas striukis beuodegis?” autorius Z. Butkevičius “tradicijų” ieško sovietinių premijų už nužudytus vilkus laike, ar ankstesnių amžių nutautėjusių, savastį iš bėdos ar „zlasties” praradusių, elementų veikloje. O juk kiekvienas toks pasisakymas prisideda prie ir taip jau nuskurdintos lietuvių tautinės savimonės tolesnio naikinimo. Jeigu tai - *oficiali* “vilkų konkurentų” *pozicija*, tuomet verta nejuokais sunerimti visoms, *ne tik* už gamtos paveldą atsakingoms, bet ir kultūros institucijoms.

Vilkas – lietuvių kultūros paveldo brangakmenis

Turėtų būti akivaizdu, kad vilko sunaikinimas reiškia kur kas daugiau, nei mums dažnai atrodo ar

yra teigiama "žinovų". Vilkas yra savotiškas laukinės gamtos "sargas", nes tam, kad jis išgyventų būtina gyvūnijos įvairovė ir gausa, sengiriu, raistų, žmonių nelankomų gamtos kampelių neliečiamybė. Nesirūpinant vilko apsauga nelieka akivaizdaus įrodymo, kad gamta yra tausojama tikrovėje, o ne ataskaitose.

Kaip matome vilkas yra *neatsiejama* mūsų kultūros dalis, tam tikra tautos dvasinių vertybių Visuma, savotiškas *kultūrinis "herbas"*. Viena iš šio "herbo" dalių ir yra *vilkas*, mūsų stiprybės, glūdinčios protėvių papročiuose ir gyven senoje, simbolis. Pats metas vilką paskelbti jau ne tik gamtos, bet ir *kultūros* paveldo dalimi, nes kaip gamtos paveldas jis vargu ar bus greitai laiku efektyviai saugomas, kuomet taip atsainiai ir metodiškai formuojama visuomenės nuomonė. Nuo šio „herbo“ vientisumo priklauso mūsų tautos gyvybingumas, sugebėjimas išlikti nelengvame mažai tautelei laikmetyje. Jei mes nebeturėsime laisvėje gyvenančio vilko, reiškia, mes kaip lietuviai - jau ***nebe tie***... Jei taip, tuomet vilkas yra *ne mūsų Gamtos, o mūsų Tautos* spartaus nykimo ženklas. Negi taps teisūs tie, kurie pranašauja, kad Lietuvoje nebeliks lietuvių, o tik Lietuvos piliečiai?

Kokia gi yra vilko padėtis šių dienų Lietuvoje? Akivaizdi: jei tučtuojau, įvairių valstybės institucijų bei nevyriausybinių organizacijų nebus imtasi *griežčiausių priemoni, skirtų vilko išsaugojimui*, tuomet... Tuomet vilkui išnykimas negresia – *jis bus sunaikintas*. Tai tik laiko klausimas. Visa kita, kaip sakė Saint-Exupery , „...tėra žodžių vėjas”.

Straipsnis sutrumpintas